

Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji – STUDIA CROATICA

»BIBLIOTEKA SCOPUS«

Knjiga 3

UREDNICI:

*Tomislav Bracanović, Hrvoje Jurić, Boško Pešić,
Marinko Šišak, Tomislav Zajec*

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 1:32
173

GUČETIĆ, Nikola Vitov

Upravljanje obitelji / Nikola Gučetić ; prevela s
talijanskoga Maja Zaninović ; priredio Marinko Šišak. –
Zagreb : Hrvatski studiji – Studia Croatica, 1998. – 356
str. ; 20 cm. – (Biblioteka Scopus ; knj. 3)

Sadrži faks. pretisak iz 1589. god. i usporedni hrv. prije-
vod.

ISBN 953-96165-7-3

980521052

NIKOLA GUČETIĆ

Upravljanje obitelji

Prevela s talijanskoga:

MAJA ZANINović

Priredio:

MARINKO ŠIŠAK

»Biblioteka Scopus«

Zagreb, 1998.

Marinko Šišak

Upravljanje obitelji Nikole Gučetića

1. O djelima Gučetićeve političke filozofije

Djelo Nikole Gučetića (1549.–1610.), dubrovačkog filozofa i polihistora *Governo della famiglia*, spada među njegove spise koji se u širem smislu mogu disciplinarno svrstati u političku filozofiju. Osim *Governo della famiglia* (*Upravljanje obitelji*), koje u središtu raspravljanja ima sve dijelove obitelji (kućanstva, domaćinstva), Gučetić je napisao još nekoliko djela koja se mogu svrstati u spise te vrste. To je na prvom mjestu njegovo kapitalno djelo *Dello stato delle repubbliche* (*O ustrojstvu država*), kojem su pridodana dva kratka spisa: »Građanski (politički) naputci (upozorenja) onima koji vladaju državama« i »Obrana građanske časti«. Nedvojbeno je da je ovaj autor u svojem opusu nastojao obuhvatiti sva tri dijela Aristotelova praktičnog nauka: etiku, politiku i ekonomiju, kao dijelove sastavnice političke filozofije.

Rasprava *Upravljanje obitelji* (*Governo della famiglia*) ima za cilj obuhvatiti područje ekonomije (kućanstva, kuće, gospodarstva) i nastala je po uzoru na niz djela iz tog područja objavljenih u Gučetićevo vrijeme ili u antici; ipak, on se ponajviše oslanjao na pseudoaristotelovski spis *Oeconomica* (*Oikonomikos*) i osobito na Ksenofontov spis *O gospodarstvu*,¹ te razne

¹ Ksenofontov spis o gospodarstvu spada u klasične platoničke spise posvećene gospodarenju. On je značajno utjecao na platoničku tradiciju a čak

neoplatoničke autore i teze, poglavito Marsilija Ficina.² Dakako da su mu u građenju djela, ilustriranju pojedinih postavki i elaboraciji teza u značajnoj mjeri poslužili i klasični autori koji su u to vrijeme bili popularni i čitani u Dubrovniku i Italiji. Odnosi se to prije svega na Valerija Maksima, Salustija, Cicerona, Seneku, Castiglionea i druge, naročito Plutarha.

Tematika djela u potpunosti je bila obuhvaćena u njegovu glavnom djelu *O ustrojstvu država*, u kojem je, raspravljajući o svakoj od osam glava Aristotelove *Politike* obuhvatio sva pitanja koja su predmetom i ovog spisa. Gučetić je, raspravljajući o svim dijelovima kućanstva i o svim odnosima koji se u njemu javljaju (muž-žena, otac-djeca, gospodar-sluga, gospodar-posjedi), htio raspraviti sve te odnose poglavito sa praktičnih stajališta i naputaka za konkretan život njegova doba, vodeći računa da se jače naglasi kršćanska odgojna doktrina i Platonov nauk. U tom pogledu u velikoj mjeri mu je poslužilo Ficinovo čitanje Platona i reinterpretacija platoničkih stavova. Gučetić je naime i u ovom spisu nastojao izmiriti Aristotelovu i Platonovu filozofiju, smatrajući, dakako pogrešno, da je to

ga je i Ciceron preveo na latinski. Ovaj prijevod je izgubljen. Spis *Oikonomikos* u Gučetićevo vrijeme atribuiran je Aristotelu, a smještan neposredno nakon *Politike* i *Nikomahove etike*. U Manuzijevu izdanju Aristotelovih djela (1498.) spis je pripisan Aristotelu. Objavljen je doduše bez III. glave koja se u raznim izdanjima, formalno, pojavljivala i gubila. Takvo je npr. izdanje koje je i Gučetić mogao koristiti iz Mletaka 1540. u izdanju Hyeronimusa Scota i u prijevodu Bernardina Donata: *Aristotelis Stagiritae Oeconomicorum, seu de Re Familiari Libri duo*. Gučetić je ipak koristio neko drugo, nama nepoznato izdanje što se može zaključiti iz citata iz Homerove *Ilijade* koji u Donatovu prijevodu glasi drugačije nego u Gučetićevo citatu na str. 44. djela (u Donata je stih preveden: Et venerandus es, o socer et mihi chare timendus. V. nav. izd. str. 14). O povijesti ovog spisa v. R. Laurenti, *Studi sull'Economico attribuito ad Aristotele*, Milano 1968.

² Djelo identična naslova *Governo della famiglia* objavio je Agnolo Pandolfi (1360.–1446.), a ono je u stvari prerada III. knjige *Famiglia* Leona Battiste Albertija. Pandolfija Gučetić ne spominje ali je Albertija citao.

moguće u jednoj refilozofikaciji ključnih dijelova političke filozofije. Nerijetko stoga kritizira Aristotela da je krivo razumio ili interpretirao Platona, odnosno da je Sokratove stavove pripisivao Platonu, tj. da je prema svojem učitelju bio zlonamjeran.³ Isto tako u razmatranju odnosa dvaju ključnih mislilaca Gučetić je skloniji Platona interpretirati iz njegovih kasnijih spisa (poglavito *Zakona* koje u ovom djelu vrlo često citira), smatrajući da su kod ranog Platona više zastupljeni Sokratovi i Pitagorini stavovi, a manje njegovi izvorni.⁴ Kod citiranja ili interpretacije filozofskih stavova Gučetić nije izabirao ključne Aristotelove i Platonove teze koje bi ilustrirale cjelinu njihova filozofskog pogleda, tj. koje bi pokazale razlike u promišljanju razmatranih fenomena, nego je češće uzimao »neutralne« dijelove koji bi mogli posvjedočiti da se radi o nijansama jednog te istog mišljenja, odnosno njihovoj komplementarnosti a ne opoziciji. Upravo se u takvim dijelovima najjače pokazuje Gučetićevo pristup i postupak: sve mora biti usmjereno dobru zajednice – države i u tom pogledu trebaju poslužiti sva filozofska mišljenja. A ovaj spis možemo svrstati među njegove platoničke spise.

Druga važna linija koja se može pratiti u cjelini Gučetićevih političko-praktičnih spisa jest misao katoličke obnove i naglašena kršćanska doktrina. U tom pogledu osobito je važna obitelj kao temeljna zajednica od koje se država sastoji i od koje je nastala. Uloga obitelji višestruko je značajna i kao politička (družbena), gospodarska i pedagoška zajednica, a ne samo prva zajednica od koje nastaje država (u Aristotelovu smislu). Gučetiću je važno afirmirati sve dijelove katoličkog naučavanja koji se odnose na obitelj: monogamni brak, učvrš-

³ Gučetić je za Aristotela govorio da je nadaren Platonov učenik ali da kod njega ima taštine i uobraženosti (*Dello stato*, p. 77–78), te da često pogrešno razumije Sokrata i nepravедно kleveće Platona (isto, p. 74.)

⁴ *Dello stato*, p. 78.

ćenje kršćanskih kreposti, pravilan odgoj djece (poglavito o najvećoj odgovornosti roditelja za njihov odgoj), povratak kršćanskih principa u gospodarstvo, pogotovo u stigmatizaciji lihve i nepravdnog bogaćenja. Iz Gučetićevih promišljanja vidljiva je njegova humanistička pozicija ali i humana narav, te vrlo jako izražen osjećaj za socijalnu pravdu.⁵ Treća značajka koja se može uočiti u ovom spisu jest promišljanje Gučetićeve dubrovačke zbilje. Očigledno je da mu dubrovačka praksa i socijalno raslojavanje koje je nastalo u njegovo doba kao posljedica snažnog procvata Dubrovnika (prvenstveno temeljem razgranate trgovine) i ubrzanog bogaćenja, tj. načinom koji Gučetić nije podržavao jer je smatrao da je rad izvor svega bogatstva, nije bila u potpunosti po volji. Kao posljedica bogaćenja došlo je do pretjerivanja u kićenju, odijevanju, izgradnji i opremanju kuća. Sve je to pratila raskalašenost, oholost i nepoštivanje zakona što je dvadesetak godina prije potaklo Marina Držića da ne samo u svojim djelima izruguje nove prilike, nego da pokuša i u praksi izmijeniti vlast koja je dopuštala takve odnose,⁶ a po svemu sudeći i kod Gučetića je dovela do rezigniranosti i želje za izbjegavanjem javnih, političkih dužnosti.⁷

⁵ Poglavito u konkretnim stavovima o postupanju sa slugama, o odnosu prema djeci i o raspodjeli bogatstva u državi.

⁶ Urotnička pisma Marina Držića koje je ovaj pisao Cosimu I. Mediciju, kritizirajući dubrovačku vanjsku i unutrašnju politiku, poglavito prisne odnose s Turcima i zanemarivanje kršćanske tj. prošpanjolske orijentacije, i nagovarajući ga da intervenira, odnosno nametne silom novu vlast koja bi, među ostalim, dala veća prava i pučanima. Isp. *Urotnička pisma Marina Držića*, SNL, Zagreb, 1989.

⁷ Na više mjesta Gučetić se žali na svoju sudbinu što mora obnašati državne dužnosti tužeći se na teškoće vremena (questo nostro corrotto secolo e venuto a noia a buoni, et i a tristi a povere, *Dello stato*, p. 2.), i želeći se posvetiti kontemplaciji i pisanju svojih djela. U istom stilu završava dijalog i u ovom spisu (v. p. 129–130).

U prvoj verziji rukopisa ovaj spis se zvao *Dialogo iconomico*. Rukopis te verzije sačuvan je u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu (signatura R3230), u bilježnici u kojoj su čistopisom prepisane prve tri knjige *Discorsi sopra la metheore d'Aristotile*.⁸ Rukopis je vrlo teško čitljiv, pisan je u velikoj brzini kao koncept, ali slijedi strukturu konačnog djela koje je objavljeno u Mletcima 1589. Razgovor su vodili Mara Gundulić i nepoznati sugovornik kojeg je u definitivnoj, tiskanoj inačici zamijenio sam Gučetić. Rukopis je vrlo teško čitljiv i pisan je stenografskim stilom, s velikim brojem kratica, inicijala, precrtanih i dopisanih riječi, itd. U tekstu nedostaju pojedini citati i dopune, ali bjelodano je da se radi o rukopisu koji je trebao biti dijalog o gospodarstvu i koji je po svemu sudeći sam Gučetić pisao ili je netko drugi bilježio prema njegovom diktatu. U tiskanoj verziji Gučetić je promijenio naslov i sugovornike.

U tekstu *Governo della famiglia* Gučetić napominje da je razgovor o državi s Nikšom Ranjinom već završio i da ga čuva u mraku svojih spisa, ali sugovornik Stijepo Nikola Bunić oče-

⁸ Bilježnica u suvremenom, ali jako oštećenom uvezu od žute glatke kože veličine 30,5×20 cm, s 4 kožnate kopče. Na hrptu je dopisana 1787. godina a rukopis potječe iz ostavštine Velimira Gaja, čiji potpis stoji na naslovnoj stranici s oznakom 1873. godine. Na naslovnom listu urednim rukopisom napisan je naslov: LI QUATTRO LIBRI/DELLA METEORA D'ARIST./BREVEEMENTE RIDOTTI NEL DIALOGO / PER M. NICOLO VITO DI GOZZE/GENTILHUOMO RAUGEO/DELL'ACADEMIA DELL' OCCULTI / INTERLOCUTORI (esso m. Niccolo di Gozze e m. Michele Monaldi); naknadno je dopisano Gozzi e Monaldi. Ukupno je u bilježnici prepisano 180 listova, točnije do kraja 3. knjige. Na 181. listu (181r) napisan je nadnaslov /Libro/ quarto, ali nema nikakvog teksta. Na tom listu (181v) počinje nadnaslov *Dialogo iconomico*. Rukopis sadrži 62 lista i završava tekstem »il che falsamente fu imposto da Arist. al divin Pl/atone/. Ovaj tekst kojeg izgovara Bunić, nalazi se na 117. str. knjige. Posljednjih desetak listova se odvojilo, pa pretpostavljamo da je rukopis bio u potpunosti dovršen ali su posljednji listovi ispali i izgubili se. Na lijevoj strani (v) upisan je nadnaslov »Dialogo« a na desnoj (r) »iconomico«. Na svakoj stranici ima između 20 i 23 retka.

gospodarstvo kao jedinstvo umijeća (*techne*) i znanosti (*episteme*).¹³ I Gučetić je u tom smislu razumio gospodarstvo: »Economica Disciplina« (*oikonomike techne*) i »Disciplina familiare« znače jedno te isto (p. 2.), dok od Platona i Aristotela preuzima dvojstvo između dobrog gospodarstva i umijeća stjecanja novca.¹⁴ Upravljanje obitelji je nužno dobro jer pripada umijeću vladanja, dok pribavljanje novca može biti dobro i loše, pravedno i nepravedno. Dakle umijeće gospodarenja prvenstveno je u Aristotelovom smislu (*Politika*, 1263b) okrenuto upravljanju kućom, kućnim gospodarstvom i obitelji. Gučetić naime govori o agnatskom tipu obitelji (*familia*) i rimskom shvaćanju, koji u sebi sadrži ukupnost imovine i osoba u obitelji.¹⁵

Razgovor je posvetio Nikoli Alvižu Gučetiću, svojem rođaku kojeg hvali kao dobrog upravljača vlastitom kućom pa prema tome i dostojna upravljanja građanskim poslovima, što

¹³ O genezi ovog pojma i grčko-modernom shvaćanju gospodarstva v. Aristotele, *L'amministrazione della casa*, a cura di Carlo Natali, Editori Laterza, Roma-Bari 1995., pp. 5-35.

¹⁴ Precizniji prijevod naslova ovog spisa bio bi *Upravljanje (vladanje) kućanstvom (domaćinstvom)*. Dvije činjenice upućuju na to: prvo, iako je Gučetićevo shvaćanje kućanstva (ili obitelji) dosta moderno (u današnjem smislu) s obzirom na uloge žena, djece i slugu, nedvojbeno je da on gospodarom kuće smatra jedino i isključivo muža i razmatra samo takvu porodicu u kojoj je muž glava obitelji; drugih oblika vladanja obitelji on niti teorijski ne razmatra; prema tome, radi se o jednoobraznom tipu vlasti ili vladanja, tj. vladanju muža-gospodara nad ženom i djecom i robovima ili slugama; drugo, osim članova obitelji u najužem smislu u pojam »famiglia« spadaju i sluge i posjedi što također nadilazi taj u današnjem a i ranijem smislu shvaćen pojam (isp. npr. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* Fausta Vrančića koji *familia* prevodi kao *cselyad*). Međutim, upravo zbog identifikacije kućanstva i obitelji Gučetićevo naglašavanje uloge muža i žene bez kojih nema obitelji, te tradicionalnog prevođenja ovog naslova odlučili smo zadržati naslov *Upravljanje obitelji*.

¹⁵ Na ovaj dvostruki karakter obitelji upućuje i Ulpijan u Justinijanovim *Digestima* (50,16, 195,1): *Familiae appellatio... varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur*.

je on već i dokazao.¹⁶ Posveta je pisana na samu Novu godinu 1589. u Gučetićevo ljetnikovcu u Trstenom gdje je Gučetić često boravio i u čije je živopisne predjele smještao sugovornike u svojim dijalozima. Na jednom očigledno njemu posebno dragom mjestu u ljetnikovcu, »u hladovini jedne prikladne stijene, pokraj potočića s bistrom vodom« (*All ombra d'una bella selice, a canto d'un Ruscello di limpida acqua*), odvijaju se i dijalози o ljubavi i ljepoti koje vode njegova žena Mara Gundulić i Cvijeta Zuzorić (*Dialogo del'amore*, p. 2; *Dialogo della bellezza*, p. 1). Sugovornik u dijalogu je Stjepan (Nikola) Bunić o kojem imamo malo podataka. Radi se o jednom od članova znamenite obitelji Bunić (Bona, Bunić, de Bona) koji je najpoznatiji upravo po činjenici što je bio Gučetićeve sugovornikom.¹⁷ Kao i u drugim njegovim spisima razgovor počinje na isti način: Bunić moli Gučetića da mu izloži »nauk o gospodarstvu« (*Economica Disciplina*). Gučetić prihvaća razgovor ne samo zbog toga što ju je izrekao njegov prijatelj, nego i radi toga što je smatrao da se očevi obitelji u Dubrovniku slabo brinu za ovaj nauk što se, prema njegovim riječima, jasno vidi po neurednu životu njihove djece.

Gučetić izlaganje počinje kao i u *Dello stato delle repubbliche* definiranjem čovjekove društvene biti. Čovjek ne upravlja samim sobom nego i najbližima u obitelji, a to su supruga, djeca, sluge i posjedi. Također, odmah na početku definira zadaću »gospodarskog nauka«: on mora muža i ženu naučiti ispravnom i čudorednu životu, podučiti očeve kako odgajati vlastitu djecu, gospodare kako ispravno koristiti svoje sluge. Dakako, u

¹⁶ Stijepo Bunić je fiktivni sugovornik, jer je Gučetić dijalog već napisao s drugim sudionicima. Bjelodano je, dakle, da su imena sugovornika dodavana naknadno i da se iz njihovih pitanja ne može ništa saznati o stvarnim osobama, njihovim stavovima ili teorijskim pozicijama.

¹⁷ V. *Hrvatski biografski leksikon*, 2 (Bj-C), JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1989., str. 494.

osnovi gospodarske znanosti (znanosti o domaćinstvu) je etika jer samo onaj tko je umjeren i tko može obuzdavati svoje strasti može uspješno vladati vlastitom kućom. A samo onaj tko zna upravljati vlastitom kućom, može upravljati građanskim poslovima, gradom odnosno državom. Iz toga Gučetić izvlači zaključak da je upravljanje republikom potrebno povjeriti onima koji razborito i mudro upravljaju obiteljima.

Ovo je osnovna Gučetićeva teza proizlazi iz Ksenofonta i Platona za koje se gospodarsko umijeće ne razlikuje od politike i vladanja robovima; za Platona su to samo varijante umijeća vladanja, koje on naziva »kraljevskim umijećima« (*basilike techne*) (isp. *Država*, 258e, 259b–c); Ksenofont je smatrao da se načini vladanja obitelji i državom razlikuju jedino po množini onih kojima se vlada (isp. Ksenofont, *O gospodarstvu*, III., 4), a oni koji umiju upravljati malom zajednicom znat će i velikom.¹⁸ Aristotel, nasuprot tome, nastoji ustanoviti razliku između ovih dviju vrsta vladavine i utemeljiti tradicionalni prostor *oikosa*, različit od grada. U tom smislu vještina pribavljanja novca (*chrematistike*), različita je i može se razmatrati u dvostrukom smislu, pa prema tome ne pripada nedvojbeno samo gospodarstvu kao umijeću vođenja domaćinstva u kojem vladaju odnosi gospodar – rob, suprug i supruga i otac – djeca (Isp. *Politika*, 1253b). Isto tako, bitna razlika između politike i vladavine kućom jest u tome što kućom uvijek vlada jedan dok državom mogu i mnogi (*Oikonomikos*, 1243a5).¹⁹

¹⁸ Ksenofontov *Oeconomicus* se zapravo bavi umijećem vladanja, a i Platon je smatrao da se političko umijeće u bitnome ne razlikuje od umijeća upravljanja gospodarstvom, pa iz sporednih razloga njegov *Državnik* nije naslovljen *Oeconomicus*. Isp. *Xenophon's Socratic Discourse. An Interpretation of the Oeconomicus*, by Leo Strauss, Cornell, Ithaca-London, 1971., p. 3; također i Leo Strauss, *O tiraniji*, Biblioteka, Zagreb, 1980., str. 38–39.

¹⁹ O ovom odnosu v. Aristotele, *L'amministrazione della casa*, nav. izd. U *Dello stato delle repubbliche* Gučetić prihvaća Aristotelovo razlikovanje i tipove vladanja domaćinstvom (*iconomico* i *despotico*, p. 11) koji se onda transponiraju u oblike vladanja državama.

Gučetić kuću promatra s dva aspekta: materijalnoga i formalnoga. Materijalni dio kuće su zidovi, krov, sklonište od hladnoće, vrućine, vjetrova itd., dok formalni dio kuće čini skupina osoba koje tu žive radi zajedničke potrebe. Za savršenu oca obitelji i istinskog gospodarstvenika nužno je da ima vlastitu kuću. Iako postoje različite vrste kuća (*aula*, *atrium*, *palatium*, *thalamum*, *hospitium*), Gučetić želi raspravljati samo o jednom obliku, kući u kojoj boravi jedna obitelj (muž-žena, otac-sin, gospodar-sluga). Kuće se grade prvenstveno radi zaštite našeg tijela od zračnih nepogoda. Tijelo je »složeni i osjetljivi sustav, savršeno usklađen smjesom elemenata«, s ciljem da služi što bolje razumskoj duši. Osim zaštite tijela kuće se grade i radi stvari koje je moguće obavljati samo u zatvorenom: odgajanje i obrazovanje djece i žene, blagovanje hrane, stvari koje se moraju obavljati u zatvorenom iz razloga čestitosti i čednosti i drugo. Važno je da muževi grade i opremaju kuće prema svojem socijalnom statusu kako ne bi naškodili obitelji (isp. o tome *Dialogo della bellezza*, 27). Također kuće se trebaju graditi tamo gdje je uzduh dobar, umjeren. Na pitanje kako će prepoznati dobar od lošeg uzduha, Gučetić odgovara da je osnovni princip u kretanju zraka i vode koji se na taj način čiste. Suprotno tome, ukoliko miruju oni se kvare pa tu nije zdravo živjeti. Graditelj mora paziti i na položaj kuće s obzirom na vjetrove, a također i toplinu i hladnoću odnosno položaj prema suncu.

Čovjeku je za razliku od ostalih životinja koje imaju kandže, rogove itd., priroda podarila dosjetljivost i razum. A da ne bi radi neuredna života dospio ispod razine života životinje, Bog je čovjeku podario vjeru i štovanje Boga. Isto tako priroda je ljudima dala dar govora tako da mogu jedni druge podučavati i međusobno saobraćati. A u kućama se obavlja i odgoj – odnosno podučavanje ćudorednom vladanju. Čovjek je društvena životinja i on je »po naravi uvijek pripravan i sklon živjeti u zajednici« jer je sklon stjecanju znanja. Onaj koji se povlači u sa-

moću povlači se iz više razloga (bezumnosti ili ludosti, progona, stva tirana, nemogućnosti podnošenja nepravdi i nasilja, pokušaja postizanja savršenstva koje se postiže samo u razmišljanju). Gučetić pokazuje razumijevanje za takvu vrst izolacije i govori o tim razlozima vrlo blagonaklono. Druževnost se postiže najprije u kući a potom u gradovima, mjestima i selima u koje su kuće udružene.

a) odnos muža i žene

Prva zajednica se stvara između muža i žene jer oni stvaraju: 1) potomstvo i 2) gospodarsko ustrojstvo. Bez njih nema ni obitelji. Muž je ujedno i gospodar pa se može govoriti o četiri dijela obitelji: ocu (gospodaru), ženi, djeci i slugama. Sluge su prema Aristotelovu mišljenju, živi alati (*instrumenti animati*). Brak je prirodna zajednica.

Dužnost je oca ljubiti svoju djecu, njima upravljati, prikrbljivati novce i robu za uzdržavanje. Onaj tko nema trgovačkog dara može se baviti vinogradarstvom što je časno zanimanje kaže Gučetić, ali to proturječi njegovim kasnijim tezama da onaj tko uživa boraviti na selu ne može obnašati građanske dužnosti. Brak između muškarca i žene je prirodan. Gučetić raspravlja o rađanju djece i o Platonovim i Aristotelovim primjerima. Iako Crkva dopušta ženidbu i mlađima (12 do 14 godina), on smatra da su ipak u pravu ova dva filozofa koji su utvrdili višu dob pogodnijom za sklapanje braka. Gučetić podržava monogamiju kao prirodnu, a bračnoj vjernosti ne pretpostavlja želju za djecom (navodi primjere vjernosti u brakovima bez djece). Ono što održava bračnu zajednicu je ljubav i Gučetić bračnim partnerima pristupa kao potpuno ravnopravnima, ocjenjujući da je rastava moguća jedino u slučaju bludnog prekršaja, a i tada smatrajući razvod velikim grijehom. Muž mora paziti na svoje ponašanje jer on prouzročuje i ženino ponašanje, tj. on je odgovoran za njezin odgoj. Ipak, žena je u kući gospodarica a ne samo sluškinja.

Vrline koje žena mora posjedovati su stid (čednost), pobožnost, čistoća i ljepota. Čistoća i ljepota su nužne da idu zajedno (v. *Dialogo della bellezza*). Ružne žene teško postaju nečedne, što Gučetić elaborira pomalo paradoksalnom argumentacijom. Naime, on smatra da zbog svoje ružnoće takve žene nitko ne želi pa one i ne mogu bludno zgriješiti. Gučetić podržava umjereno kićenje žena. Potom govori o odnosima u braku, ljubomori, povjeravanju tajni itd. Dakako, suglasni su Gučetić i Bunić i u Dubrovniku ima žena koje brbljaju kao cvrčci, ali im oni ne otkrivaju identitet.²⁰ Gučetić potom navodi sedam zakona koje je iskompilirao iz pseudo-Aristotelova spisa kako se žena treba ponašati prema mužu: 1. mora obiteljske stvari čuvati unutar kuće s velikom pažljivošću i strahom; 2. ne pripuštati u kuću nikoga bez muževljeva znanja; 3. ne ukrašavati se i odijevati više nego što joj mogućnosti dozvoljavaju; i ovo pravilo Gučetić je popratio primjerom dubrovačkih žena koje ga krše i prekomjerno se uređuju; 4. ne tražiti od muža koji sudjeluje u upravljanju državom da joj odaje tajne; 5. oponašati časne postupke svojega muža; 6. istinski poštovati svojega muža; 7. biti u slozi i skladu sa svojim mužem u svim situacijama. Iako je najavio sedam, Gučetić daje i osmi zakon (pravilo): žena mora muževljeve poslove osjećati kao svoje kao što i muž mora ženine – jer to pravilo potvrđuju i uzlovi koji stezanjem postaju čvršći.

b) odnos otac – djeca

Drugi odnos je odnos otac – djeca. Otac mora u svrhu dobra voljeti svoju djecu. Gučetić opet poziva Aristotela (iz *Politike* i *Gospodarstva*) i četiri zakona: prvi je zakon rađanje djece,

²⁰ Gučetić je bio oprezan u kritiziranju dubrovačke stvarnosti i nastojao je negativne primjere što više uopćiti. U tom pogledu imao je vrlo loših iskustava jer je radi žestokih reakcija na *Raspravu o meteorima* morao izdanje ponoviti i izbaciti sporne kvalifikacije iz predgovora djelu u kojima je vrijeđao one koji su ogovarali Cvijetu Zuzorić.

drugi je odgoj, treći stjecanje znanja a četvrti za primjer njihovu življenju. Prvi pripada mužu, drugi ženi, treći također mužu a četvrti obojema. Gučetić smatra da i nasljeđe, doduše manje od odgoja i navika, utječe na formiranje djeteta. Zato muž mora paziti iz kojeg će roda uzeti ženu. Gučetić opširno raspravlja o tome koju hranu žena treba uzimati dok nosi dijete, čime treba hraniti dijete kad se rodi, o dojiljama, vježbanju djece i odgoju u prvih sedam godina (djetetov život i odgoj podijeljen je prema Aristotelovu uzoru u sedmoljeća). U drugom sedmoljeću treba uzimati čvršću hranu, više vježbati, usmjeravati čuvstva i djecu povjeriti nadzoru učitelja. U ovoj dobi djeca moraju usvajati znanja iz gramatike, logike i retorike, a Aristotel je tome dodao i tjelovježbu i slikarstvo. Platon želi da se uči još aritmetika, geometrija, filozofija i metafizika. Gučetić prihvaća ta mišljenja naglašavajući značaj gramatike. U ovim godinama djeca su više uznemirena nagonima nego razumom pa tome treba posvećivati veću pažnju. Bunić pripominje kako u Dubrovniku djeca nakon 16. godine napuštaju škole, rugaju se svojim učiteljima. Kažnjavanje djece treba prema Gučetićevim riječima dozirati kako ne bi izazvalo srdžbu. Djeca se pak prema roditeljima trebaju ponašati kao ljudi prema božanskom kultu. Djeca moraju paziti da ne izazivaju srdžbu roditelja. O učiteljima koji su nužni za odgoj djece u drugom sedmoljeću: oni moraju biti dobri poznavatelji vještina, dobro upoznati dječju dušu, usmjeriti je prema dobrim a ne lošim sklonostima; Gučetić ne propušta primijetiti diskrepanciju između očevog i učiteljevog odgoja: očev teži materijalnom bogatstvu; budući da su djeca često sklona zlu, odgajatelji moraju posvetiti pažnju da ih izvuku iz lošeg društva. Čulo, osjetilo kod djeteta naime nije niti dobro niti zlo nego ovisi o odgajatelju kako će ga usmjeriti. A to će učiniti usmjeravajući ga da gleda i sluša časne i ispravne stvari. Gučetić preferira bavljenje glazbom kao sredstvom oporavka duše i odvratanja od zla, kao onim što pomaže čudorednim vrlinama (pomaže suzdržanosti i

daje sklad – sredstvo za pripremu duše u kontemplaciji uzvišenih i božanskih stvari).²¹ Učitelji stoga moraju djecu podučiti glazbi. Tu je opet Gučetić, kao i na mnogo mjesta ranije, skloniji Platonu negoli Aristotelu za kojeg smatra da je »sa za- višću« preuzeo Platonovo mišljenje, ali ga je osporio samo riječima, a ne u pravom smislu. Uz glazbu treba njegovati tje- lovježbu, podučiti djecu časnim igrama, posvetiti pažnju odije- vanju djece.

Učitelji djecu moraju podučiti štovanju Boga, prvenstveno zakonima kršćanske vjere. To je pretpostavka za usvajanje bilo kakvih drugih znanja. Nakon toga treba djecu podučavati ostalim znanostima i podržavati »prema sklonostima i sposobnosti- ma svakoga od njih pojedinačno«. Podržavajući individualis- tički pristup odgoju, Gučetić smatra da učitelji trebaju djecu podučavati slobodnim znanostima: gramatici, retorici, dijalek- tici, glazbi, geometriji, astronomiji i aritmetici. Nakon svih, treba proučavati praktične i moralne znanosti: etiku, politiku i gospodarstvo. U pedagoškoj tradiciji njegova doba Gučetić je sljednikom Giovannija di Conversina, koji je bio učiteljem P. P. Vergeriju, Guariniju da Verona, Vittoriju da Feltre i koji je tada proklamirao potpuno nova pedagoška načela: djeca tre- baju biti vođena ljubavlju i disciplinom i u odgoju je nužna obiteljska suradnja.²² Bunić opet grdi mlade u Dubrovniku koji ne žele ići u školu. Gučetić slobodnim umijećima, kao iznimno

²¹ U ovom je Gučetiću uzorom Marsilio Ficino i njegovo shvaćanje uloge glazbe. Gučetić je rado isticao i svoje sudjelovanje u komedijama Marina Držića, tj. u igranju kazališnih predstava i ulozi glazbe u tim predstavama (isp. *Dello stato delle repubbliche*, p. 403).

²² Giovanni di Conversino (Buda 1343. – Mletci 1408.) bio je sin moden- skog liječnika na dvoru Luja Anžuvina. Radio je kao privatni i javni učitelj, a nerijetko se u literaturi poistovjećuje s Joannisom da Ravenna (Ivanom Ra- venjaninom) koji je bio kancelar Dubrovačke Republike (1383.–1387.) i na- pisao je *Historia Ragusii, Annali, Efemeridi di Rausa*, koje je u velikoj mjeri koristio Lukarić u svojem djelu *Copioso ristretto degli Annali di Rausa*.

važnima, pridodaje geometriju i aritmetiku. Njima pridodaje glazbu i tjelovježbu. Djevojke pak treba učiti tkanju, predanju, vezenju i drugim sličnim radnjama da ne bi dangubile, odakle se javljaju nepoštenje i pokvarenost. Dubrovnik njegova doba imao je vrlo dobro razvijeno školstvo i gradske vlasti su brinule da mladež dobije najbolje učitelje – domaće ili talijanske. Već 1558. Veliko vijeće je donijelo značajan akt *Provedimentum formatum super reformatione juventutis* kojim je obvezivalo sinove plemića da pohađaju školu do svoje 20. godine života. Nakon elementarne škole učenici su polagali ispite kojima su dokazivali svoju pripremljenost za prijelaz u gramatičku školu u kojoj su se izučavale humanističke znanosti.²³ U tom smislu Gučetić je, poput niza talijanskih humanista (Maffeo Vegio, Guarino Guarini, Ermolao Barbaro i dr.), povezo kršćansku i antičku koncepciju vrline koju slobodne znanosti trebaju buditi i jačati.²⁴

c) odnos gospodar – sluga

Treći odnos u kući je odnos gospodar – sluga. U kući je gospodar na vrhu, viši uzrok koji pokreće niže. Osim nepokretnih stvari nužne su i pokretne – sluge. Međutim, budući da postoje različite vrste slugu treba o svakoj od njih posebno govoriti: postoje sluge po naravi, po zakonu, poslužitelj (sluga iz zadovoljstva i vrline) i sluga za plaću.

Sluga po naravi je onaj koji se svojom snagom ne razlikuje od životinja i po naravi se podvrgava usmjeravanju i upravljanju po mudrosti i razboritosti drugih. Sluga po zakonu je onaj zarobljen u ratu ili kupljen za novac: to je rob. Sluga za

²³ V. I. Perić, Pedagoški pogledi Nikole Gučetića, *Dubrovnik*, VII (1964.), 1, str. 20–21.

²⁴ »Slobodnim znanostima nazivamo one koje su dostojne slobodnog čovjeka: po njima se provodi i uzgaja krepost i mudrost; po njima se usmjeruju tijelo i duša najuzvišenijim stvarima.« P. P. Vergerio, *De ingenius moribus*.

plaću je sluga koji je osobno slobodan, a za plaću se podvrgava služenju. Poslužitelj je također slobodan, a služi iz zadovoljstva i vrline (točniji je naziv dvoranin). Gučetić potom raspravlja o odnosu gospodara prema svakoj od ovih vrsta slugu. U upravljanju slugama po naravi Gučetić preporučuje human odnos čovjeka nad čovjekom a ne izrabljivački odnos kakav neki posjednici (kakvih ima i među Dubrovčanima) pokazuju prema svojim bijednim i izgladnjelim kmetovima.²⁵ On ne bira riječi da bi stigmatizirao tu praksu. Preporučuje blagost i dobar (human) odnos prema slugama, prizivajući pri tome u pomoć Platona, apostola Pavla i Salomona. Ipak, prema tvrdoglavim i neuljudenim slugama treba biti tvrd i ponosan, dok s prijaznima i pristupačnima treba postupati na sličan način. Prema zakonitim robovima gospodar treba biti još prijazniji i popustljiviji jer su mnogi uglednici, poput Hekube, Platona, Diodgena, Hanibala, Antioha i mnogih drugih, bili robovi. Sada gore, sada dolje, prevrtljiv je tijek sudbine, umuje pomalo gundulićevski Gučetić.²⁶ Iz niza primjera u povijesti rob je postajao gospodarom i u tome treba paziti na odnos gospodar – sluga. Ovim potonjima kao ni prvim, gospodar se ne smije povjeravati, osim ako su slobodni. I drugim vrstama robova Gučetić pristupa humano: nepravедno ih je zakinuti u plaći, pokupiti tuđi trud: ipak prema nevjernima i buntovnicima treba oštro postupiti i izbaciti ih iz kuće. Sluškinje moraju biti

²⁵ Dubrovačka praksa u odnosima između kmeta i gospodara bila je među humanijima u to doba. I vlastela i kmetovi bili su podložni jurisdikciji općih sudova koji su presuđivali u njihovim sporovima. Kmet je bio zaštićen od gospodarove samovolje na način da ga je u slučaju otpuštanja vlastelin bio dužan isplatiti, a proizvodi koje je davala ostala zemlja, a kmet obrađivao, dijelili su se na temelju međusobnih ugovora. O tome svjedoči Baro Betera. Isp. L. Vojnović, »O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke«, *Rad JAZU*, 103/1891., str. 66–67.

²⁶ Zanimljivo je da je ovaj dubrovački pjesnik rođen u godini u kojoj je objavljen ovaj Gučetićev spis.

čiste i uredne a gazdarice se ne bi smjele upuštati s njima u razgovore. O dvoranima Gučetić ne želi govoriti smatrajući da je o tome sve rekao Castiglione u svom djelu *Dvoranin*. Smetaju mu udvorice koji laskaju i podilaze svojim gospodarima.

d) odnos gospodara prema posjedima

Na koncu djela Gučetić raspravlja o četvrtom odnosu gospodara obitelji prema svojim posjedima. Dvije su stvari potrebne za uzdržavanje obitelji: posjedi (vinogradi, voćnjaci, stada itd.) i novci. Gučetić smatra da svi posjedi moraju biti u privatnom vlasništvu (on upozorava da je Aristotel krivo pripisao Platonu potrebu zajedničkog posjeda). Očevi moraju oponašati prirodu koja u svome djelovanju ima određeni cilj i pravu mjeru. On ustaje protiv gramzivaca koji nemaju granica u stjecanju bogatstva; više cijene novac nego li čovjeka: »njihovi Platoni i Homeri su mešetari s kojima se sastaju pod svodovima iza ograda i s tim patuljcima se vesele vinu«. Da bi se prikupilo bogatstvo treba raditi ispravnim i odgovarajućim postupcima pri čemu se treba voditi filozofskim ali i kršćanskim načelima. Ako je lakomošću gramzivac prikupio novce protiv Božjih zakona i na taj način zauvijek upropastio svoju dušu, zašto ne bi za kratko vrijeme mogao upropastiti i vlastitu obitelj? »Gramzivost je korijen svakog zločina.« Načini pribavljanja sredstava su: od vinograda, stoke, sijanja žita, od voćnjaka, čuvanja stoke, lovom, od poljoprivrede, što Gučetić preferira, jer je najugodniji, najčasniji i najkorisniji. Gučetić govori o životu poljoprivrednika, o prednostima toga posla, o uvjetima i posljedicama bavljenja njome. Oni koji ne žive od poljoprivrede žive od razmjene (roba za robu, žito za vino, roba za novac ili novac za novac). Ovaj posljednji način može biti nezakonit. Zatim navodi sedam načina na koji se dolazi do novaca: 1. prodajom dobara, 2. trgovačkim načinom (prodaja robe za novac), 3. plaćenički (kad netko prodaje svoj rad za

novac), 4. pomoću vještine ili znanja, 5. iskustvenim načinom (primjer Talesa), 6. lihvarskim načinom (dobitak se stječe lihvom od prljavog novca), 7. mijenjačkim načinom (campsoria). Gučetić posebnu pažnju posvećuje lihvi, oštro je osuđujući, tražeći da se lihvari protjeraju iz gradova jer uništavaju obitelji, prisnažujući tome mišljenja pape Klementa i drugih.²⁷ Posljednji način može biti pošten i nepošten, dok je prvih pet pošteno.

3. Bibliografska bilješka

Gučetićevo djelo *Upravljanje obitelji* otkriveno je u stručnoj, odnosno znanstvenoj javnosti relativno davno. Prvi je o njemu pisao opširnije Vicko Adamović u svojoj *Gragji za istoriju dubrovačke pedagogije* (Zagreb, 1885.). On je pobrojio sva Gučetićevo djela a o ovom je napisao da je »u pedagoškomu pogledu vrlo znamenita knjiga« koju se može smatrati za »potpuni pedagoški rukovodnik« (isp. *Gragja*, str. 37.). Nakon toga svojevrsnog otkrića, Đ. Basariček je uvrstio Gučetića i njegovo djelo u svoju *Povijest pedagogije*, a i Martin Štiglic ga je spomenuo u svojoj *Povijesti pedagogike* (Zagreb, 1893.). Podroban opis djela nešto kasnije priredio je Ivan Širola i iznio u četiri nastavka u časopisu *Napredak* (brojevi 16, 17, 18 i 19/1898.).²⁸ Osim opširnog opisa Širola je najavio da će prevesti čitav spis i nastojati ga integralno objaviti. Koliko nam je poznato, do toga nije nikada došlo. Nakon toga gotovo ni

²⁷ Pitanjem lihve Gučetić se kasnije pozabavio u svojem djelu *Tredecimioni de usuris* (Trinaest govora o lihvarstvu) koje se čuva u urbinskoj biblioteci u Vatikanu. Analizirajući podrijetlo zlenastva i nalazeći ga u ljudskoj pohlepi za novcem, Gučetić taj nagon uspoređuje s kugom i proglašava smrtnim grijehom. Radi toga Gučetić zahtijeva zabranu lihvarstva a u djelu raspravlja i o nizu drugih pitanja gospodarsko-tržne problematike (v. Lj. Šifler-Premec, *Nikola Gučetić*, Zagreb 1977., str. 90).

²⁸ I. Širola je tekst čitao u XXVI. glavnoj skupštini hrvatskoga pedagoškog zbora 17. ožujka 1898.

jedna povijest pedagogije nije propuštala spomenuti ovo djelo i njegova autora smatrajući ga klasikom hrvatske pedagoške misli. Može se reći da je Gučetićevo *Upravljanje obitelji* smatrano, a i danas se s pravom smatra prvijencem u našoj pedagoškoj literaturi i njegove ideje, pogledi i život postali su predmetom niza proučavatelja, a spis relativno dobro poznat u stručnoj pedagoškoj javnosti. Prijevod koji ovdje objavljujemo djelomično je tiskan u zborniku *Filozofija odgoja* (Zagreb, 1997.) kojeg je priredio I. Čehok. U zborniku je objavljen dio koji se odnosi na Gučetićeve konkretna pedagoška načela i razmatranja obiteljskih odnosa. Tiskan je dio od 51. do 100. stranice izvornoga izdanja.²⁹ Za ovo izdanje prijevod je doraden, dopunjen, djelomično ispravljen i prvi puta se tiska u cijelosti, usporedo s talijanskim izvornikom.

Governo della famiglia

Upravljanje obitelji

²⁹ *Filozofija odgoja*. Izbor tekstova hrvatskih pisaca. Priredio Ivan Čehok. ŠK, Zagreb, 1997., str. 39–61.